

УДК 373.3.091.32:811.161.2'373
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-4-38>

Інна НАГРИБЕЛЬНА,
orcid.org/0000-0001-6393-3754
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки
Херсонської державної морської академії
(Херсон, Україна) innanagribelna@gmail.com

Юлія МЕЛЬНИЧУК,
orcid.org/0000-0002-5268-5561
кандидат педагогічних наук,
учитель англійської мови
Недержавного навчально-виховного об'єднання «Дошкільний заклад – спеціалізована школа
I-III ступенів «ХАБАД» з поглибленим вивченням івриту та англійської мови»
(Херсон, Україна) yrazliv@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ М. СТЕЛЬМАХОВИЧА В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано основні етнопедагогічні категорії, які вивчаються в межах реалізації соціокультурного (українознавчого) компоненту на уроках української мови в початковій школі. Аналіз наукової спадщини М. Г. Стельмаховича дозволив виділити можливості для вивчення основних етнопедагогічних категорій у процесі мовної освіти молодших школярів. Науковий інтерес учених до порушеної проблеми підтверджує той факт, що філософія етнопедагогіки, яку впроваджував М. Стельмахович, продовжує підживлювати й сучасний освітній простір.

Аналіз науково-джерельної бази дає змогу дійти висновку про невичерпний потенціал етнопедагогічних процесів для формування в учнів початкової школи знань про власний родовід, родину, рід, народні традиції, звичаї тощо. Ознайомлення із наведеними категоріями на уроках української мови у початкових класах відбувається не лише в контексті опанування учнями системою знань про систему лінгвістичних знань (правопис великої літери у власних назвах, грамотний правопис назв народних свят і звичаїв, вивчення лексичного значення слова, добір синонімів), а й опанування народознавчого компоненту в межах вивченої теми.

Занурення у традиційну українську етнопедагогіку за змістовим наповненням не означає відмови від новітніх засобів навчання. Інформаційна революція і глобалізація світу дуже змінили способи сприйняття світу людиною нового покоління, що вимагає від науковців, педагогів пошуку й застосування нових прийомів і засобів подання інформації учням. Одним із таких засобів є інтелект-карта – особливий вид запису матеріалів у вигляді радіантної структури.

У статті з'ясовано особливості інтелект-карти як новітнього ефективного засобу навчання, досліджено особливості інтелект-карти як навчального засобу, що сприяє формуванню творчої уяви учнів та активізує їхнє логічне мислення, стимулює дослідницьку діяльність. У дослідженні наведено приклади застосування інтелект-карти під час вивчення понять «родина», «рід», «родовід» тощо, акцентовано увагу на позитивних перевагах вказаного засобу навчання під час формування зв'язного мовлення учнів.

Ключові слова: етнопедагогіка, сучасні засоби навчання, інтелект-карта, лінгводидактика, уроки української мови, народознавство, родинне дерево.

Inna NAHRYBELNA,
orcid.org/0000-0001-6393-3754
Doctor of Pedagogical Science, Associate Professor,
Professor at the Department of Humanities
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) innanagribelna@gmail.com

Yuliia MELNYCHUK,
orcid.org/0000-0001-6393-3754
Candidate of Pedagogical Sciences,
English Teacher
Non-State Educational Association "Preschool Institution – Specialized School
of I-III Degree "CHABAD" with profound study of English and Hebrew"
(Kherson, Ukraine) yrazliv@gmail.com

PUBLIC PEDAGOGY BY M. STELMAKHOVYCH IDEAS IMPLEMENTATION AT CONTEMPORARY EDUCATIONAL PROCESS

The article analyzes the main ethno-pedagogical categories that are studied within the framework of socio-cultural (Ukrainian-language) component implementation at Ukrainian lessons in primary school. The analysis of M. Stelmakhovich's scientific heritage allowed highlighting the possibilities for studying the basic ethnopedagogical categories in the process of primary pupils' language education. The scientific interest of the problem is confirmed by the fact that the philosophy of ethnopedagogy, which M. Stelmakhovich introduced, continues to nurture modern educational space.

The scientific analysis confirms the inexhaustible potential of ethnopedagogical processes for the formation of primary school students' knowledge about their own pedigree, family, genus, folk traditions, customs and so on. Introduction to the given categories at Ukrainian lessons in primary school occurs not only in the context of students' learning the linguistics (spelling of capital letters in their own names, literate spelling of the names of folk holidays and customs, studying the lexical meaning of a word, the selection of synonyms) and mastering the ethnographic component within the subject.

However, immersion in traditional Ukrainian ethnopedagogy for meaningful content does not mean rejection of the newest means of teaching. The information revolution and the globalization of the world have largely changed the way of perceiving the world by the person of a new generation, which requires scholars and educators to search and apply new methods and means of information presenting to students. One of such means is the mind map that is a special type of materials recording in the form of a radiant structure, which departs from the centre in different directions, gradually branching into smaller parts.

The features of the mind map as the latest effective means of education are determined; the features of the mind map as the educational tool are explored. They contribute to the formation of students' creative imagination and activate their logical thinking, stimulate research activity. The study provides examples of mind map usage in studying family concepts, genus, genealogy, etc., the emphasis is on the positive benefits of the indicated means of learning during the formation of coherent speech pupils.

Key words: ethnopedagogy, modern means of education, mind map, linguodidactics, Ukrainian language lessons, ethnography, family tree.

Сучасні уроки української мови мають високий потенціал, який реалізується в навчальному, розвивальному та виховному аспектах. В умовах полікультурного середовища для формування мовної особистості молодшого школяра великого значення набувають ідеї Мирослава Гнатовича Стельмаховича, які ґрунтуються на засадах народної педагогіки.

Постановка проблеми. Впровадження ідей етнопедагогіки М. Стельмаховича на уроках української мови пов'язано з тим, що ознайомлення учнів з основними етнопедагогічними категоріями відбувається в межах соціокультурного, а саме народознавчого, компоненту на уроках української мови.

«В умовах розбудови України як суверенної держави перед школою стоїть складне і відповідальне завдання – виховати високоморальне, національносвідоме підрастаюче покоління. Сучасна школа здійснює це як на уроках, так і в позаурочний час, використовуючи потужну систему виховного впливу, яка спрямована на формування та розвиток ціннісного ставлення особистості до минулого свого народу, його традицій, культури, духовної спадщини. Такою формою впливу є народознавчий матеріал, застосування якого створює сприятливі умови для подолання бездуховності нашого суспільства, відродження та розвитку національної культури» (Нагрибельна, 2012: 181).

Аналіз досліджень. Життєвий досвід і численні наукові дослідження визначають, що народна педагогіка – це фундамент, на якому формуються кращі морально-психологічні риси молодших школярів, найкоштовніші духовні багатства народу. Національна свідомість і самосвідомість, характер і темперамент відтворюються і розвиваються через мову, фольклор, літературу, мистецтво, культуру, побут, а також традиції, звичаї, обряди українського народу. Це дає підставу використовувати основні етнопедагогічні категорії на уроках української мови під час розвитку мовлення у процесі реалізації соціокультурного компоненту. М. Г. Стельмахович зазначав, що «потрібно якнайрішучіше повернутися до українського народного родинознавства, до відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання, повагою до батьків, материнським покликанням жінки, підняти роль чоловіка – дружини, батька – матері» (6).

Ідеї М. Стельмаховича в практиці початкової освіти знайшли своє відображення в дослідженнях науковців А. Алексюк, О. Губко, Т. Усатенко, Д. Федоренко. Науковий інтерес учених до порушеної проблеми підтверджує той факт, що філософія етнопедагогіки, яку впроваджував М. Стельмахович, продовжує підживлювати й сучасний

освітній простір. Аналіз науково-джерельної бази вказує на невичерпний потенціал етнопедагогічних процесів для формування в учнів початкової школи знань про власний родовід, родину, рід, народні традиції, звичаї.

Ознайомлення з наведеними категоріями на уроках української мови у початкових класах відбувається не лише в контексті опанування учнями системою знань про систему лінгвістичних знань (правопис великої літери у власних назвах, грамотний правопис назв народних свят і звичаїв, вивчення лексичного значення слова, добір синонімів), а й опанування народознавчого компоненту в межах виучуваної теми. Однак у науково-методичній літературі фактично не представлено інформації про сучасні засоби навчання молодших школярів цих категорій новітніми засобами освіти. Тому невирішеною проблемою вважаємо дослідження ефективності навчання молодших школярів засобом створення інтелект-карт і застосування їх на уроках української мови під час опанування елементів етнопедагогіки.

Мета статті. З огляду на вказане метою дослідження визначаємо з'ясувати особливості вивчення родових понять засобом створення інтелект-карт і дослідити можливості ознайомлення учнів початкових класів із системою понять «рід», «родовід», «родина» тощо засобом новітніх методів навчання.

Виклад основного матеріалу. Засновником методу інтелект-карт (mind maps, інтелект-карти, карти думок, карти пам'яті, ментальні карти) є професор Вестмінстерського університету, відомий психолог і автор численних розробок із самовдосконалення, розвитку пам'яті і мислення Тоні Бьюзен. Технологія створення інтелект-карти була розроблена ним вкінці 60-х років ХХ ст. (Терещенко, 2012: 141). В основі створення ментальних карт лежить принцип «радіального мислення» (від лат. radians – «той, що випускає проміння»). «Радіальне мислення» – це асоціативне мислення, відправною точкою якого є центральний образ.

Спеціаліст у сфері когнітивної психології І. Пермякова тлумачить поняття «інтелект-карта» як особливий вид запису матеріалів у вигляді радіантної структури, тобто структури, яка відходить від центру в різні боки, поступово розгалужуючись на більш дрібні частини (5). Нам імпонує думка доктора психологічних наук М. Козлова, який розглядає карти мислення як «відображення на папері ефективного способу думати, запам'ятовувати, згадувати, вирішувати творчі завдання, а також можливість предста-

вити і наочно висловити свої внутрішні процеси обробки інформації, вносити в них зміни, удосконалювати їх» (2).

Оратор С. Шипунов визначає інтелектуальні карти як інструмент, що дозволяє ефективно структурувати й обробляти інформацію; мислити, використовуючи весь свій творчий та інтелектуальний потенціал (8). Тому основна ідея технології полягала в оформленні думок і висновків у зручній формі для кращого сприйняття та розуміння інформації.

Цінним для нас є твердження Т. Бьюзена, який зазначає, що для того, щоб керувати ментальною енергією і знаходити їй застосування, необхідно структурувати думки в інтелект-карти шляхом використання ієрархій і категорій. Перший крок полягає у тому, щоб визначитися з базовими порядковими ідеями, які є ключовими концепціями, в межах яких можна вмістити концепції нижчого порядку, розбиті на категорії (1).

Саме забезпечити подальшу раціональну роботу з категоріями та збільшити ступінь ментальної волі людини і покликати закони створення інтелект-карт. Ментальна свобода означає здатність приводити хаос у порядок. Закони інтелектуальних карт поділяються на закони змісту та оформлення і закони структури (1). Закони змісту та оформлення передбачають використання емпізи (виділення центрального образу; активне застосування графічних образів; надання зображенню об'ємності; варіювання розмірів літер, товщини ліній і масштабу графіки). Асоціювання є використанням стрілок, коли необхідно показати зв'язки між елементами інтелект-карти. Ясність у вираженні думок передбачає використання друкованих літер; розміщення ключових слів над відповідними лініями; намагання розташовувати слова горизонтально (1).

Також Т. Бьюзен рекомендує під час складання ментальних карт усувати ментальні блокади та вдосконалювати досягнуте, адже інтелект-карта здатна до практично безмежного зростання. З урахуванням її радіантної природи будь-яке ключове слово або образ, включені до складу інтелект-карти, збільшують ймовірність нової і більш множинної сукупності асоціацій, які зумовлюють виникнення подальших нових асоціацій. Це вкотре доводить безмежну асоціативно-творчу природу людського мозку, розвиток якого в початковій школі є одним із найважливіших завдань.

У практиці освітнього процесу активно застосовуються інтелект-карти, які є дієвими інструментами для візуалізації родо-видових зв'язків етнопсихологічних категорій. Інтелект-карти в

системі дистанційної освіти мають потужний потенціал, оскільки виступають не лише засобом унаочнення мовленнєвих виявів особистості. Усвідомлюючи специфіку сучасного періоду освітньої діяльності, пов'язану зі світовою пандемією COVID-19, карантинними обмеженнями та активним впровадженням дистанційних форм навчання, інтелект-карти можуть бути використані як засіб розвитку мовлення саме в дистанційному форматі.

Останнім часом дистанційне навчання займає все більше місця в процесі формування мовної картини світу особистості, оскільки у зв'язку із вказаними соціальними обмеженнями дистанційні форми роботи стають освітнім трендом і реалізуються на різних етапах навчання. Нам імпонує думка вчених проте, що «дистанційне навчання забезпечує активну взаємодію всіх учасників навчального процесу, які є рівноправними суб'єктами освітньої діяльності; співробітництво, що визначає особистісно орієнтоване спілкування» (Нагрибельна, Сугейко, Мельничук, 2020: 164).

Опрацювання джерел, у яких висвітлюється проблема використання інтелект-карт і вивчення досвіду вчителів початкової школи щодо вивчення етнопедагогічних категорій у межах реалізації соціокультурного (українознавчого) компоненту на уроках української мови в початковій школі, дозволяє констатувати, що застосування засобу створення інтелект-карт має такі позитивні аспекти: економія часу від записування лише головних слів; висока концентрація уваги на важливих поняттях; ключові слова більш помітні і сприймаються значно легше, адже зведені в єдиному полі зору, що сприяє високому ступеню засвоєння інформації; ключові слова пов'язані між собою чіткими і доречними асоціаціями; мозок дитини легко сприймає і запам'ятовує різнокольорову багатовимірну інтелект-карту; створюючи інтелект-карту, учень постійно перебуває на межі відкриття нових асоціацій чи понять; у результаті постійного використання усіх кортикальних здібностей свого мозку молодший школяр стає інтелектуально більш активним і сприйнятливим до нової інформації. Отже, використання інтелект-карт під час вивчення етнопедагогічних категорій дозволяє розкрити традиційні поняття по-новому, що не суперечить вже існуючим презентаціям родоводу у вигляді родинного дерева (рис. 1).

Порівнюємо традиційне родинне дерево із малюнками інтелект-карт, зробленими учнями 1-х класів під час вивчення понять «сім'я», «родина», «родовід» (рис. 2, 3).

Рис. 1. Генеалогічне дерево Братковських – давнього волинського роду (фото з національного історичного архіву Білорусі)

Порівняльний аналіз традиційної демонстрації родинного дерева й зображення його у вигляді інтелект-карт, створених учнями першого класу, спостереження за навчальним процесом у класі, де було запропоновано ознайомлення учнів із етнопедагогічними категоріями за допомогою інтелект-карт, дозволили дійти висновків про те, що малюнки, створені першокласниками, вирізняються більшою яскравістю й експресивністю, відсутньою монотонністю, сповнені особистісним смислом, що виявляється у відображенні певних асоціацій. Такі малюнки створювалися учнями із задоволенням і сприймалися як гра. Звичайно, ми порівнюємо ці два види демонстрації родоводу лише в аспекті їхніх дидактичних можливостей і доступності для молодших школярів щодо вивчення етнопедагогічних категорій, у жодному випадку не зменшуючи цінності класичного представлення родинного дерева, яке має ієрархічну структуру, на відміну від радіантної структури інтелект-карти.

Висновки. Спостереження показали, що такі особливості інтелект-карти, як яскравість, вільний порядок розташування елементів, можливість схематично зображувати лише власні асоціації (навіть у випадку, коли вони здаються іншим нелогічними), відповідають віковим особистос-

Рис. 2. Інтелект-карта «Родовід», виконана ученицею 1-го класу Марією Н.

Рис. 3. Інтелект-карта «Родовід», виконана учнем 1-го класу Максимом Д.

тям молодших школярів, допомагають розвивати творче й системне мислення, запам'ятовувати нові поняття шляхом наочного відображення асоціацій до них, мотивують до пошуку нестандартних рішень і вивчення української мови взагалі, тому є ефективним засобом для ознайомлення молодших школярів із етнопедагогічними катего-

ріями на уроках української мови у межах ознайомлення з соціокультурним (народознавчим) компонентом.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі методики впровадження інтелект-карт у практичній роботі над іншими тематичними категоріями слів у початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бьюзен Т., Бьюзен Б. Супермышление. Минск : Попурри, 2003. 320 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/226944/> (дата звернення: 28.01.2021).
2. Козлов Н. І. Интеллект-карти. URL: <http://psychologis.com.ua/intellekt-karta.htm> (дата звернення: 27.01.2021).
3. Нагрибельна І. А. Самостійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до реалізації засобів морально-етичного виховання на уроках читання. *Педагогічний альманах : збірник наукових праць*. 2012. Вип. 14. С. 181–185.
4. Нагрибельна І. А., Сугейко Л. Г., Мельничук Ю. Ю. Впровадження дистанційного курсу з методики навчання української мови на основі системи MOODLE. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020, Том 77, № 3. С. 162–174. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2759> (дата звернення: 27.01.2021).
5. Пермякова І. Как составить интеллект-карты. Что такое интеллект-карты. URL: <http://razvitie-intellecta.ru/intellekt-karty-cto-yeto-takoe-kak-sost> (дата звернення: 26.01.2021).
6. Стельмахович М. Українське родинознавство. Івано-Франківськ, 1994. 56 с.
7. Терещенко Н. В. Интеллект-карты – сучасні інноваційні соціальні технології навчання в системі освіти. *Вчені записки : збірник наукових праць*. 2012. Вип. 14, ч. 1. С. 139–145.
8. Шипунов С. Интеллект-карты. Тренинги эффективного мышления. URL: <http://www.mind-map.ru> (дата звернення: 28.01.2021).

REFERENCES

1. Byuzen T. Supermyshlenie [Superthinking]. Minsk : Popurri, 2003. 320 p. Available: <https://www.litmir> [in Russian].
2. Kozlov N. I. Intellect-karty [Mindmaps]. Available: <http://psychologis.com.ua/index.htm> [in Ukrainian].
3. Nahrybelna I. A. Samostiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do realizatsii zasobiv moralno-etychnoho vykhovannia na urokakh chytannia [Self-training of future primary school teachers for the implementation of moral and ethical education in reading lessons]. *Pedahohichnyi almanakh : zbirnyk naukovykh prats*. Kherson : KVNZ “Khersonska akademiia neperervnoi osvity”, 2012, 14. P. 181–185 [in Ukrainian].
4. Nahrybelna I. A., Suheiko L. H., Melnychuk Y. Y. Uprovadzhennia dystantsiinoho kursu z metodyky navchannia ukrainskoi movy na osnovi systemy MOODLE. [The Implementation of the Distance Course on Teaching the Ukrainian Language by Means of LMS Moodle]. *Information Technologies and Learning Tools*, 77(3). P. 162–174. Available: <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2759>.
5. Permyakova I. Kak sostavit intellekt-kartu. Chto takoe intellekt-karty [How to make a mindmap. What are mindmaps?]. Available: <http://razvitie-intellecta.ru/intellekt-karty-cto-yeto-takoe-kak-sost> [in Ukrainian].
6. Stelmakhovych M. Ukrainske rodynoznavstvo [Ukrainian family studies]. Ivano-Frankivsk : IZMN, 1994, 56 p. [in Ukrainian].
7. Tereshenko N. V. Intellect-karti – suchasni innovacijni socialni tehnologiyi navchannya v sistemі osviti [Mindmaps are modern innovation social technologies in the system of education]. *Vcheni zapiski : zbirnik naukovih prac*. Kiyiv : KNEU, 2012, 14, part 1. P. 139–145 [in Ukrainian].
8. Shipunov S. Intellect-karty. Treningi effektivnogo myshleniya [Mindmaps. Effective thinking trainings]. Available: <http://www.mind-map.ru> [in Russian].